

PAPER DETAILS

TITLE: Saha Türkçesinde Fiillerin Olumsuzluk Çekiminde Kullanılan Ekler Üzerine Bir
Değerlendirme

AUTHORS: Dogan ÇOLAK

PAGES: 21-32

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/910627>

SAHA TÜRKÇESİNDE FİİLLERİN OLUMSUZLUK ÇEKİMİNDE KULLANILAN EKLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Arş. Gör. Dr. Doğan ÇOLAK

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

dogan_colak@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-3331-7496

Gönderim Tarihi: 06.11.2019 Kabul Tarihi: 09.12.2019

Alıntı: ÇOLAK, Doğan (2019). "Saha Türkçesinde Fiillerin Olumsuzluk Çekiminde Kullanılan Ekler Üzerine Bir Değerlendirme", *AHBV Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (1) 21-32.

ÖZ: Saha Türkçesinde fiillerin zaman ve kip eklerinin olumsuz çekimlerinde kullanılan olumsuzluk ekleri, diğer Türk lehçelerine göre çeşitlilik arz etmektedir. Bu durum, hâlihazırda ek varyantlaşmasıyla oldukça zengin bir ek sistemine sahip olan Saha Türkçesini öğrenmeyi ve bu alanda çalışanların işini zora sokmaktadır. Gelecek zaman ve olumluluk kipinin çekiminde kullanılan olumsuzluk ekinin şahıslara göre farklılık göstermesi yapının ne kadar karmaşık olduğunu ortaya koymaktadır. Saha Türkçesinde fiillerin olumsuz formu 7 şekilde yapılmaktadır: 1. *-BA*: görülen geçmiş zaman, şart kipinin I. tipinde; 2. *-BAAtAx*: duyulan geçmiş zaman, kesin geçmiş zaman, ara sıra olan geçmiş zamanın I. tipi, şart kipinin II. tipi ile tahmin kipinde; 3. *-BAAt*: şimdiki (geniş) zaman, şimdiki zaman gereklilik ve istek kipi III. tipinde; 4. *-(I)mlnA*; *-BAkka*: yakın geçmiş zaman, ara sıra olan geçmiş zamanın II. tipinde; 5. *suox* (*yok, değil*): ara sıra olan geçmiş zamanın III. tipi, gelecek zaman, gelecek zaman gerekliliğin I. tipi, gelecek zaman gereklilik II. tipi, olumluluk kipi I. tipi, alışılmışlık kipinin I. ve II. tipi ile istek kipi I. ve II. tipinde; 6. *-(I)mA*: gelecek zaman, gelecek zaman gerekliliğinin I. ve II. tipi, yakın gelecek zaman emir kipi, uzak gelecek zaman emir kipinin I. tipinin I. ve II. türü ile II. tipinin I. ve II. türü, korku/endişe kipi, olumluluk kipinin I. ve II. tipinde; 7. *ilik*: olumsuzluk kipinde kullanılmaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere olumsuz bir anlam ifade eder ve tek çekimi vardır. Bu çekimde de *ilik* "henüz, henüz yok, daha yok" kelimesi vasıtasıyla yapılmaktadır. Bunların haricinde, yakın gelecek zaman emir kipinin olumsuz çekiminde, teklik ve çokluk I. ve II. şahıs çekimlerinde *-(I)mA* olumsuzluk ekinin; teklik ve çokluk III. şahıs çekimlerinde ise *-BA* olumsuzluk ekinin kullanılması bakımından, diğer zaman ve kip çekimlerinden ayrı bir özellik göstermektedir. Bu çalışmada yukarıdaki olumsuzluk ekleri, yapı ve fonksiyonları bakımından örneklerle birlikte değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Saha Türkçesi, Fiil, Fiillerde Olumsuzluk, Olumsuzluk Ekleri

A Review on Suffixes Used in Negative Inflection of Verbs in Sakha Turkish

ABSTRACT: The negative suffixes used in the inflection of time and modal suffixes of verbs in Sakha Turkish are different from the ones in the other Turkish dialects. This situation makes it difficult to learn Sakha Turkish, which already has a very rich suffix system with suffix variants, and complicates the work of those who study in this field. The fact that the negation particle used in future tense and positiveness mood differs from one person to another reveals how complex the structure is. In Sakha Turkish, the negative forms of verbs are made in 7 ways: 1. *-BA*: witnessed past tense, in the 1st type of conditional mood; 2. *-BAAtAx*: heard past tense, certain past tense, the 1st type of the rare past tense, in the 2nd type of conditional mood and prediction mood; 3. *-BAAt*: present (present simple) tense, in the 3rd type of necessitative and optative mood of present continuous; 4. *-(I)mlnA*; *-BAkka*: recent past tense, in the 2nd type of the rare past tense; 5. *suox* (*not, no*): 3rd type of the rare past tense, future tense, 1st type of necessitative mood of future tense, 2nd type of necessitative mood of future tense, 1st type of positiveness mood, 1st and 2nd type of frequentness mood, and in 1st and 2nd type of optative mood; 6. *-(I)mA*: future tense, 1st and 2nd type of necessitative mood of future tense, imperative mood of close future tense, 1st and 2nd version of the 1st type and 1st and 2nd version of the 2nd type of imperative mood of distant future tense, fear/concern mood, 1st and 2nd type of positiveness mood; 7. *ilik*: is used in the negativeness mood. As can be understood from its name, it has a negative meaning and it has only one inflection. This inflection is done through the word *ilik* "yet, not yet, no more". Apart from these, it differs from other time and mood inflections in that *-(I)mA* negation particle is used for the inflections for single and plural 1st and 2nd persons in the negative inflection of the imperative mood of near future tense and *-BA* negation particle is used for the inflections for single and plural 3rd person. In this study, the above mentioned negation particles shall be evaluated in terms of their structures and functions through examples.

Key Words: Sakha Turkish, verb, negativeness in verbs, negation particles.

Türk lehçelerinde fiillerde olumsuzluk genel olarak fiil kök veya gövdesine getirilen *-mA* ekiyle yapılmaktadır. İstisnaları bulunan bu duruma en karmaşık şekli ile Saha Türkçesinde rastlanmaktadır. Saha Türkçesinde fiilleri olumsuz yapmak için kullanılan ek ve kelimeleri 8 grupta toplamak mümkündür.

Saha Türkçesindeki olumsuzluk ekleri yapı olarak ekler ele alındığında *-(I)mA*, *-BA*, *-BAAtAx*, *-BAAt*, *-BAkkA* ve *-(I)mInA* eklerinin esasında, fiillerin olumsuz formunu oluşturmada tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sıkça kullanılan *-mA* eki ile ilgili olduğu görülmektedir. Saha Türkçesindeki *-(I)mA* eki, bu ekin kendisidir ve kullanım alanı oldukça geniştir. Gelecek zaman, gelecek zaman gerekliliğinin I. ve II tipi, yakın gelecek zaman emir kipi, uzak gelecek zaman emir kipinin I. tipinin I. ve II. türü ile II. tipinin I. ve II. türü, korku/endişe kipi, olumluluk kipinin I. ve II. tipinin olumsuz çekimlerinde kullanılmaktadır.

Gelecek zaman

<i>buolumuom</i>	/	<i>buolumuoğum</i> “olmayacağım”
<i>buolumuoñ</i>	/	<i>buolumuoğuñ</i> “olmayacaksın”
<i>buolumuo</i>	/	<i>buolumuoğ</i> “olmayacak”
<i>buolumuoxput</i>	/	<i>buolumuoxput</i> “olmayacağız”
<i>buolumuoxxut</i>	/	<i>buolumuoxxut</i> “olmayacaksınız”
<i>buolumuoxtara</i>	/	<i>buolumuoxtara</i> “olmayacaklar” (Filippov ve Vinokurov, 1996, s. 133).

Gelecek zaman gerekliliğinin I. tipi

<i>bierimiexteexpin</i>	“(sonra) vermemeliyim”
<i>bierimiexteexxin</i>	“(sonra) vermemelisin”
<i>bierimiexteex</i>	“(sonra) vermemeli”
<i>bierimiexteexpit</i>	“(sonra) vermemeliyiz”
<i>bierimiexteexxit</i>	“(sonra) vermemelisiniz”
<i>bierimiexteexter</i>	“(sonra) vermemeliler” (Antonov vd., 2009, s. 222).

Gelecek zaman gerekliliğinin II. tipi

<i>kelimiex tustaaxpin</i>	“(sonra) gelmemeliyim”
<i>kelimiex tustaaxxin</i>	“(sonra) gelmemelisin”
<i>kelimiex tustaax</i>	“(sonra) gelmemeli”
<i>kelimiex tustaaxpit</i>	“(sonra) gelmemeliyiz”
<i>kelimiex tustaaxxit</i>	“(sonra) gelmemelisiniz”
<i>kelimiex tustaaxtar</i>	“(sonra) gelmemeliler” (Filippov ve Vinokurov, 1996, s. 140).

Uzak gelecek zaman emir kipi I. tipinin I. türü

t. 2. Ş. <i>barimaar</i>	“(sonra) gitme”
ç. 2. Ş. <i>barimaariñ</i>	“(sonra) gitmeyin” (Antonov vd., 2009, s. 216).

Uzak gelecek zaman emir kipi I. tipinin II. türü

t. 2. Ş. <i>barımaarıy</i>	“(sonra) gitme”
t. 2. Ş. <i>barımaarııy</i>	“(sonra) gitme”
ç. 2. Ş. <i>barımaarıñııy</i>	“(sonra) gitmeyin”
ç. 2. Ş. <i>barımaarıñıtııy</i>	“(sonra) gitmeyin”
ç. 2. Ş. <i>barımaarıñıtınıy</i>	“(sonra) gitmeyin”
ç. 2. Ş. <i>barımaarıñıtınııy</i>	“(sonra) gitmeyin” (Antonov vd., 2009, s. 216).

Uzak gelecek zaman emir kipi II. tipinin I. türü

<i>barımıaxpın</i>	“(sonra) gitmeyeyim”
<i>barımıaxxın</i>	“(sonra) gitme”
<i>barımıağın</i>	“(sonra) gitmesin”
<i>barımıaxpıtın</i>	“(sonra) gitmeyelim”
<i>barımıaxxıtın</i>	“(sonra) gitmeyin”
<i>barımıaxtarın</i>	“(sonra) gitmesinler” (Korkina vd., 1982, s. 324).

Uzak gelecek zaman emir kipi II. tipinin II. türü

<i>barımıaxtıbın</i>	“(sonra) git”
<i>barımıaxtıgın</i>	“(sonra) gitme”
<i>barımıaxtın</i>	“(sonra) gitmesin”
<i>barımıaxtıbıtın</i>	“(sonra) gitmeyelim”
<i>barımıaxtıgıtı</i>	“(sonra) gitmeyin”
<i>barımıaxtınnar</i>	“(sonra) gitmesinler” (Korkina vd., 1982, s. 324).

Korku/endişe kipi

<i>barımaayabın</i>	“gitmekten korkmuyorum”
<i>barımaayağın</i>	“gitmekten korkmuyorsun”
<i>barımaaray</i>	“gitmekten korkmuyor”
<i>barımaayabıt</i>	“gitmekten korkmuyoruz”
<i>barımaayağıt</i>	“gitmekten korkmuyorsunuz”
<i>barımaayallar</i>	“gitmekten korkmuyorlar” (Xaritonov, 1947, s. 203).

Olumluluk kipi I. tip

<i>barımııhıbın</i>	“(kesin) gitmeyeceğim”
<i>barımııhıgın</i>	“(kesin) gitmeyeceksin”
<i>barımııhi</i>	“(kesin) gitmeyecek”
<i>barımııhibıt</i>	“(kesin) gitmeyeceğiz”

<i>barımııhıgıt</i>	“(kesin) gitmeyeceksiniz”
<i>barımııhılar</i>	“(kesin) gitmeyecekler” (Antonov vd., 2009, s. 219-220).

Olumluluk kipi II. tip

<i>barımııhıkpın</i>	“(kesin) gitmeyeceğim”
<i>barımııhıkkın</i>	“(kesin) gitmeyeceksin”
<i>barımııhık</i>	“(kesin) gitmeyecek”
<i>barımııhıkpıt</i>	“(kesin) gitmeyeceğiz”
<i>barımııhıkkıt</i>	“(kesin) gitmeyeceksiniz”
<i>barımııhıktar</i>	“(kesin) gitmeyecekler” (Antonov vd., 2009, s. 219-220).

Yakın gelecek zaman emir kipi

<i>barımıım</i>	“varmayayım”
<i>barıma</i>	“varma”
<i>barbatın</i>	“varmasın”
<i>barımıağıñ</i>	“varmayalım”
<i>barımañ</i>	“varmayın”
<i>barbatınnar</i>	“varmasınlar” (Antonov vd., 2009, s. 215)

Yakın gelecek zaman emir kipinin olumsuz çekiminde teklik ve çokluk 3. şahıslarda -*BA*’lı şekil kullanılırken diğer şahıslarda -(*I*)*mA* kullanılmaktadır.

-*BA* eki, E.T. -*mA* ekinin benzeşme neticesinde almış olduğu şekil olduğu ortadadır. -*BA*-eki, Saha Türkçesinde eklendiği fiilin son ünlü ve ünsüzüne göre benzeşme ve ünlü uyumları neticesinde şu şekilleri almaktadır:

Ünlü, diftong, -l, -r ve -y’den sonra	- <i>ba</i> -, - <i>be</i> -, - <i>bo</i> -, - <i>bö</i> -
-k, -p, -s, -t ve -x sonra	- <i>pa</i> -, - <i>pe</i> -, - <i>po</i> -, - <i>pö</i> -
-m, -n, -ñ sonra	- <i>ma</i> -, - <i>me</i> -, - <i>mo</i> -, - <i>mö</i> -

-*BA* eki, görülen geçmiş zaman, şart kipinin I. tipi ve tahmin kipinin olumsuz çekimlerinde kullanılmaktadır.

Görülen geçmiş zaman	Şart kipinin I. tipi		
<i>kelbetim</i>	“gelmedim”	<i>ispeterbin</i>	“içmezsem”
<i>kelbetiñ</i>	“gelmedin”	<i>ispetergin</i>	“içmezsen”
<i>kelbete</i>	“gelmedi”	<i>ispeter</i>	“içmezse”
<i>kelbetibit</i>	“gelmedik”	<i>ispeterbit</i>	“içmezsek”
<i>kelbetigit</i>	“gelmediniz”	<i>ispetergit</i>	“içmezseniz”
<i>kelbetiler</i>	“gelmediler”	<i>isteller</i>	“içmezlerse”

(Daçkovskiy, 2008, s. 58; Xaritonov, 1947, s. 206).

*Tahmin kipi*öydö**öbötöğ**üm buoluo “herhalde düşünmem”öydö**öbötöğ**üñ buoluo “herhalde düşünmezsın”öydö**öbötöğ**ö buoluo “herhalde düşünmez”öydö**öbötöxpüt** buoluo “herhalde düşünmeyiz”öydö**öbötöxxüt** buoluo “herhalde düşünmezsınız”öydö**öbötöxtörö** buoluo “herhalde düşünmezler” (Xaritonov, 1947, s. 213).

-BA**tAx** eki, Saha Türkçesinde aktif olarak kullanılan olumsuz sıfat-fiil ekidir. Aynı zamanda bazı kip ve zaman çekimlerinin olumsuzu bu sıfat-fiil ile yapılmaktadır. Bu ek, -BA-ekinin -tAx¹ sıfat-fiili ile genişlemiş hâlidir. Ek, eklendiği fiilin son ünlü ve ünsüzüne göre şu şekilleri almaktadır:

Ünlü, diftong, -l, -r ve -y'den sonra -batax, -betex, -botox, -bötöx

-k, -p, -s, -t ve -x sonra -patax, -petex, -potox, -pötöx

-m, -n, -ñ sonra -matax, -metex, -motox, -mötöx

-BA**tAx** eki, duyulan geçmiş zaman, kesin geçmiş zaman ve ara sıra olan geçmiş zamanın I. tipi ile şart kipinin II. tipinin olumsuz çekiminde kullanılmaktadır. Bu ekten sonra ünlü ile başlayan bir ek geldiğinde ekin sonundaki -x sesi -ğ- sesine döner.

*Duyulan geçmiş zaman*kel**betegim** “gelmemişim”kel**betegiñ** “gelmemişsin”kel**beteghe** “gelmemiş”kel**betexpit** “gelmemişiz”kel**betexxit** “gelmemişsiniz”kel**betextere** “gelmemişler”*Kesin geçmiş zaman*kör**bötöxpün** “görmemişim”kör**bötöxxün** “görmemişsin”kör**bötöx** “görmemiş”kör**bötöxpüt** “görmemişiz”kör**bötöxxüt** “görmemişsiniz”kör**bötöxter** “görmemişler”

(Ubryatova, 1972, s. 586; Kirişçioğlu, 1999, s. 98).

*Ara sıra olan geçmiş zamanın I. tipi*aax**patax**taaxpın “arasıra/bazen saymadım”aax**patax**taaxxın “arasıra/bazen saymadın”aax**patax**taax “arasıra/bazen saymadı”aax**patax**taaxpıt “arasıra/bazen saymadık”aax**patax**taaxxit “arasıra/bazen saymadınız”aax**patax**taaxtar “arasıra/bazen saymadılar” (Korkina vd., 1982, s. 313).

¹ Türkçe -Dik sıfat-fiilinin Saha Türkçesindeki şeklidir.

Şart kipinin II. tipi

<i>üleleebetexpine</i>	“çalışmazsam”
<i>üleleebetexxine</i>	“çalışmazsan”
<i>üleleebeteğine</i>	“çalışmazsa”
<i>üleleebetexpitine</i>	“çalışmazsak”
<i>üleleebetexxitine</i>	“çalışmazsanız”
<i>üleleebetexterine</i>	“çalışmazlarsa”

(Ubryatova, 1972, s. 591).

-*BAt* eki, Saha Türkçesinde aktif olarak kullanılan olumsuz sıfat-fiil ekidir. Aynı zamanda kip ve zaman çekimlerinin bazılarının olumsuzu bu sıfat-fiil ile yapılmaktadır. Bu ek, Eski Türkçeden beri kullanılagelen -*mAz* ekinin Saha Türkçesindeki hâlidir. *b-* > *m-* ön sesindeki değişiklikten sonra -*z* > -*t* son sesteki değişim neticesinde bu hâli almıştır². Ancak Korkina vd., bu eki, -*mA* fiilden fiile yapan olumsuzluk eki üzerine -*t* ekinin getirilmesiyle meydana geldiğini, hatta ekin çok şekilli olmasının nedeninin de bu -*t* eki ile ilgili olduğunu belirtmiştir (Korkina vd. 1982: 91). Ancak ekin -*mAz* > -*BAt* şeklinde geliştiği ve sondaki -*z* > -*t* ses değişimi aşıkârdır. -*BAt* eki, eklendiği fiilin son ünlü ve ünsüzüne göre şu şekilleri almaktadır:

Ünlü, diftong, -l, -r ve -y'den sonra	- <i>bat</i> , - <i>bet</i> , - <i>bot</i> , - <i>böt</i>
-k, -p, -s, -t ve -x sonra	- <i>pat</i> , - <i>pet</i> , - <i>pot</i> , - <i>pöt</i>
-m, -n, -ñ sonra	- <i>mat</i> , - <i>met</i> , - <i>mot</i> , - <i>möt</i>

-*BAt* eki, şimdiki (geniş) zaman, şimdiki zaman gereklilik ve istek kipi III. tipinin olumsuz çekimlerinde kullanılmaktadır.

Şimdiki (geniş) zaman

<i>bulbappın</i>	“bulmuyorum	/	<i>bulamam</i> ”
<i>bulbakkın</i>	“bulmuyorsun	/	<i>bulamam</i> ”
<i>bulbat</i>	“bulmuyor	/	<i>bulamam</i> ”
<i>bulbappıt</i>	“bulmuyoruz	/	<i>bulamam</i> ”
<i>bulbakkıt</i>	“bulmuyorsunuz	/	<i>bulamam</i> ”
<i>bulbattar</i>	“bulmuyorlar	/	<i>bulamam</i> ” (Xaritonov, 1987, s. 69).

Şimdiki zaman gereklilik

<i>olorbottooxpun</i>	“(şimdi) oturmamalıyım”
<i>olorbottooxxun</i>	“(şimdi) oturmamalısın”
<i>olorbottoox</i>	“(şimdi) oturmamalı”
<i>olorbottooxput</i>	“(şimdi) oturmamalıyız”
<i>olorbottooxxut</i>	“(şimdi) oturmamalısınız”
<i>olorbottooxtor</i>	“(şimdi) oturmamalılar” (Kirişcioğlu, 1999, s. 107).

² Kirişcioğlu son sesteki -*z* > -*t* ses değişimine örnek olarak otut “otuz” kelimesini ve çokluk I. şahıs iyelik eki -*BI* “-mIz” de göstermektedir (1999, s.35).

İstek kipi III. tip

<i>ılbāt</i> etim	“almayayım”
<i>ılbāt</i> etin	“almayasın”
<i>ılbāt</i> ete	“almaya”
<i>ılbāt</i> etibit	“almayalım”
<i>ılbāt</i> etigit	“almayasınız”
<i>ılbāt</i> etiler	“almayalar” (Antonov vd., 2009, s. 226-228).

-BAkkA eki, yukarıda teşkili izah edilen -BAt ekinin -kA yönelme haliyle genişletilmiş ve Saha Türkçesinde oldukça sık kullanılan olumsuz zarf-fiil ekidir³. Kip ve zaman çekimlerinin bazılarının olumsuzu bu sıfat-fiil ile yapılmaktadır. Ek, eklendiği fiilin son ünlü ve ünsüzüne göre şu şekilleri almaktadır:

Ünlü, diftong, -l, -r ve -y'den sonra	-bakka, -bekke, -bokko, -bökkö
-k, -p, -s, -t ve -x sonra	-pakka, -pekke, -pokko, -pökkö
-m, -n, -ñ sonra	-makka, -mekke, -mokko, -mökkö

-(l)mInA ekini, Korkina vd., Radloff'un -(l)mA- + -y- + -A şeklinde tahlil ettiğini ve zamanla -(l)mAyA > -(l)mlyA > -(l)mInA şeklini aldığını belirttiğini kaydetmişlerdir (Korkina vd. 1982: 247). Korkina vd., devamında kendi görüşleri olarak, Radloff'un tahlilinden hareketle, bu ekin bir çok Türk lehçesinde olan -MAy; Oğuz grubu Türk lehçelerinde ise -mA olumsuzluk eki üzerine -A zarf fiilinin getirilmesiyle teşkil edilen -mAyA⁴ zarf-fiili olduğunu ileri sürmüşlerdir (Korkina vd. 1982: 247). Bu görüşlerden hareketle Saha Türkçesinde fiilleri olumsuz forma sokmada kullanılan -(l)mInA ekinin de E.T. -mA eki ile ilgili olduğu ortadadır. Ek, çağdaş Saha Türkçesinde sık kullanılmamaktadır. Görevini -BAkkA zarf-fiili yüklenmiştir. -BAkkA ile birlikte yakın geçmiş zaman ve ara sıra olan geçmiş zamanın II. tipinin olumsuz çekiminde kullanılmaktadır.

Ara sıra olan geçmiş zamanın II. tipi

<i>xaalbakka</i> turardaaxpın	/	<i>xaalimına</i> turardaaxpın	“arasıra/bazen kalmadım”
<i>xaalbakka</i> turardaaxxın	/	<i>xaalimına</i> turardaaxxın	“arasıra/bazen kalmadın”
<i>xaalbakka</i> turardaax	/	<i>xaalimına</i> turardaax	“arasıra/bazen kalmadı”
<i>xaalbakka</i> turardaaxpıt	/	<i>xaalimına</i> turardaaxpıt	“arasıra/bazen kalmadık”
<i>xaalbakka</i> turardaaxxıt	/	<i>xaalimına</i> turardaaxxıt	“arasıra/bazen kalmadınız”
<i>xaalbakka</i> turardaaxtar	/	<i>xaalimına</i> turardaaxtar	“arasıra/bazen kalmadılar”

(Korkina vd., 1982, s. 313).

Yakın geçmiş zaman

<i>ılbakka</i> turabın	/	<i>ılimına</i> turabın	“almadım”
------------------------	---	------------------------	-----------

³ -BAt ekin sonundaki -t sesi tk > kk benzeşmesine uğramış ve ek nihayet -BAkkA şeklini almıştır.

⁴ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* adlı eserinde bu zarf-fiile müstakil olarak yer vermemiş; ancak -A zarf-fiili başlığı altında, bu zarf-fiilin olumsuz fiil tabanlarına da gelebileceğini belirterek örneklerine yer vermiştir (2017, s.843).

<i>ılbakka</i> turağın /	<i>ılimına</i> turağın	“almadın”
<i>ılbakka</i> turar /	<i>ılimına</i> turar	“almadı”
<i>ılbakka</i> turabıt /	<i>ılimına</i> turabıt	“almadık”
<i>ılbakka</i> turağıt /	<i>ılimına</i> turağıt	“almadınız”
<i>ılbakka</i> turallar /	<i>ılimına</i> turallar	“almadılar” (Antonov vd., 2009, s. 203).

Bu eklerin haricinde Saha Türkçesinde isimleri olumsuz yapmak için kullanılan *suox* “yok, değil” kelimesi de fiillerin kip ve zaman çekimlerinin olumsuz formunda kullanılmaktadır⁵. S.T. *suox* “yok”, E.T. *yook*⁶ “yok” kelimesinden gelmektedir. Uzun ünlünün diftonga ve Saha Türkçesinin karakteristik ses özelliklerinden biri olan kelime başı *y-* seslerinin *s-*’ye gelişmesi neticesinde son şeklini alan *suox* kelimesi fiil çekimlerinin olumsuz formunda çok sık kullanılmaktadır. *Suox* ile yapılan zaman ve kip çekimleri şunlardır: ara sıra olan geçmiş zamanın III. tipi, gelecek zaman, gelecek zaman gerekliliğin I. tipi, gelecek zaman gereklilik II. tipi, olumluluk kipi I. tipi, alışılmışlık kipinin I. ve II. tipi ile istek kipi I. ve II. tipinde.

Ara sıra olan geçmiş zamanın III. tipi

<i>aspıtım</i> suox	“arasıra/bazen açmadım”
<i>aspitñ</i> suox	“arasıra/bazen açmadın”
<i>aspita</i> suox	“arasıra/bazen açmadı”
<i>aspıppıt</i> suox	“arasıra/bazen açmadık”
<i>aspıkkıt</i> suox	“arasıra/bazen açmadınız”
<i>aspıttara</i> suox	“arasıra/bazen açmadılar” (Korkina vd., 1982, s.313).

Gelecek zaman

<i>buoluom</i> suoğa	“olmayacağım”
<i>buoluoñ</i> suoğa	“olmayacaksın”
<i>buoluo</i> suoğa	“olmayacak”
<i>buoluoxxput</i> suoğa	“olmayacağız”
<i>buoluoxxut</i> suoğa	“olmayacaksınız”
<i>buoluoxtara</i> suoğa	“olmayacaklar” (Filippov ve Vinokurov, 1996, s.133).

Gelecek zaman gerekliliğin I. tipi

<i>bierie</i> suoxtaaxpın	“(sonra) vermemeliyim”
<i>bierie</i> suoxtaaxxın	“(sonra) vermemelisin”
<i>bierie</i> suoxtaax	“(sonra) vermemeli”
<i>bierie</i> suoxtaaxpıt	“(sonra) vermemeliyiz”
<i>bierie</i> suoxtaaxxıt	“(sonra) vermemelisiniz”
<i>bierie</i> suoxtaaxtar	“(sonra) vermemeliler” (Antonov, 2009, s. 222).

⁵ Diğer Türk lehçelerinde de *yok*, *değil*, *tegül*, *emes* gibi kelimelerle fiillerin olumsuz formu oluşturulmaktadır.

⁶ Ercilasun ve Akkoyunlu 2014, s. 980

Gelecek zaman gerekliliğin II. tipi

kelie **suox** *tustaaxpın* “sonra gelmemeliyim”

kelie **suox** *tustaaxxın* “sonra gelmemelisin”

kelie **suox** *tustaax* “sonra gelmemeli”

kelie **suox** *tustaaxpıt* “sonra gelmemeliyiz”

kelie **suox** *tustaaxxıt* “sonra gelmemelisiniz”

kelie **suox** *tustaaxtar* “sonra gelmemeliler” (Antonov, 2009, s. 222).

Olumluluk kipi I. tip

baria **suox***pun* / *bariam* **suox** “(kesin) gitmeyeceğim”

baria **suox***xun* / *bariañ* **suox** “(kesin) gitmeyeceksin”

baria **suox** / *baria* **suox** “(kesin) gitmeyecek”

baria **suox***put* / *baria**xpıt* **suox** “(kesin) gitmeyeceğiz”

baria **suox***xut* / *baria**xxıt* **suox** “(kesin) gitmeyeceksiniz”

baria **suox***tar* / *baria**xtara* **suox** “(kesin) gitmeyecekler”

(Antonov, 2009, s. 219-220).

Alışılmışlık kipi I. tip

baraaççım **suox** / *baraaççita* **suox***pun* “her zamanki gibi gitmiyorum”

baraaççıñ **suox** / *baraaççita* **suox***xun* “her zamanki gibi gitmiyorsun”

baraaççita **suox** / *baraaççita* **suox** “her zamanki gibi gitmiyor”

baraaççıbit **suox** / *baraaççita* **suox***put* “her zamanki gibi gitmiyoruz”

baraaççıgıt **suox** / *baraaççita* **suox***xut* “her zamanki gibi gitmiyorsunuz”

baraaççılara **suox** / *baraaççita* **suox***tar* “her zamanki gibi gitmiyorlar”

(Korkina vd., 1982, s. 331-332).

Alışılmışlık kipi II. tip

baraaççıgım **suox** / *baraaççığa* **suox***pun* “her zamanki gibi gitmiyorum”

baraaççıgıñ **suox** / *baraaççığa* **suox***xun* “her zamanki gibi gitmiyorsun”

baraaççığa **suox** / *baraaççığa* **suox** “her zamanki gibi gitmiyor”

baraaççıkpıt **suox** / *baraaççığa* **suox***put* “her zamanki gibi gitmiyoruz”

baraaççıkkıt **suox** / *baraaççığa* **suox***xut* “her zamanki gibi gitmiyorsunuz”

baraaççıktara **suox** / *baraaççığa* **suox***tar* “her zamanki gibi gitmiyorlar”

(Korkina vd., 1982, s. 331-332).

İstek kipi I. tip

<i>ıliam suox (suoğ'a) ete</i>	/	<i>ılia suoğum ete</i>	"almayayım"
<i>ıliam suox (suoğ'a) ete</i>	/	<i>ılia suoğun ete</i>	"almayayım"
<i>ılia suox (suoğ'a) ete</i>	/	<i>ılia suoğ'a ete</i>	"almayayım"
<i>ıliaxpit suox (suoğ'a) ete</i>	/	<i>ılia suoxput ete</i>	"almayayım"
<i>ıliaxxit suox (suoğ'a) ete</i>	/	<i>ılia suoxxut ete</i>	"almayayım"
<i>ıliaxtar suox (suoğ'a) ete</i>	/	<i>ılia suoxtar ete</i>	"almayayım"

(Antonov vd., 2009, s. 226-228).

İstek kipi II. tip

<i>ıliax suox (suoğ'a) ebippin</i>	<i>ıliam suox (suoğ'a) ebit</i>	<i>ılia suoğum ebit</i>	"almayayım"
<i>ıliax suox (suoğ'a) ebikkin</i>	<i>ıliam suox (suoğ'a) ebit</i>	<i>ılia suoğun ebit</i>	
<i>ıliax suox (suoğ'a) ebitılia</i>	<i>suox (suoğ'a) ebit</i>	<i>ılia suoğ'a ebit</i>	
<i>ıliax suox (suoğ'a) ebippit</i>	<i>ıliaxpit suox (suoğ'a) ebit</i>	<i>ılia suoxput ebit</i>	
<i>ıliax suox (suoğ'a) ebikkit</i>	<i>ıliaxxit suox (suoğ'a) ebit</i>	<i>ılia suoxxut ebit</i>	
<i>ıliax suox (suoğ'a) ebitter</i>	<i>ıliaxtar suox (suoğ'a) ebit</i>	<i>ılia suoxtar ebit</i>	

(Antonov vd., 2009, s. 226-228).

-A İlik

Pekarskiy, **Yakut Dili Sözlüğü** isimli eserde *ilik* kelimesini şöyle tanımlar: "henüz daha (bir şey yapmamış, bir hale gelmemiş); yapılmamış (olan); bir şeyin yahut bir kimsenin henüz olmadığı hareketi veya bulunmadığı vaziyeti..." (Pekarskiy, 1945, s. 443). **Saxa Tılın Bihaarı-lax Ulaخان Tılcata** isimli sözlükte ise "olumsuzluk kipinin teşkilinde kullanılıp hareketin başlangıcını ve henüz gerçekleşmediğini belirtir" şeklinde tanımlanmıştır (Komisyon 2006: 645). Tekin bu kelimenin kökeni ile ilgili iki görüş öne sürmüştür. Bunlardan ilki *ilik* kelimesinin bugün Tunguzca'da yaşayan Altayca olumsuzluk fiilinden türediği; diğeri ise daha eski bir **ele ök* gibi bir şekilden türemiş olabileceğidir (Tekin, 1987, s. 64). Tolkun'un "Kırgız Türkçesinde -A *Elek* Partisibi" başlıklı Saha Türkçesindeki -A *ilik* yapısına benzer -A *elek* yapısını değerlendirdiği makalesinde, Benzing ve Menges'ten alıntılıdığı ancak şüpheyle yaklaştığı görüşüne de burada yer vermekte fayda vardır. Tolkun, Benzing ve Menges'in Altay-Sayan grubu ve Kırgız Türkçesinin karakteristik özelliği olan -*galak* "henüz yapılmamış" sıfat-fiilinin kökeninin *-*gan ele yok* şeklinde verildiğini aktarmıştır. Tolkun, bu ekin başındaki *g-* sesinin zamanla düşerek Kırgızca *elek* kelimesinin oluşabileceğini söylese de şu görüşü ileri sürerek bu duruma biraz temkinli yaklaşmıştır: "Bu yapının -a *elek* şeklinde yazılması, ekin iki ayrı unsurun birleşmesinden oluştuğu intibahını uyandırmaktadır. Üstelik diğer Türk lehçelerine nazaran ses uyumunun daha güçlü olduğu Kırgız Türkçesinde, bu ekin uyuma girmemesi de dikkate alınınca yukarıdaki açıklama biraz düşündürücüdür" (Tolkun, 2006, s. 169). Tolkun ayrıca ekin kökeniyle ilgili olarak olumsuzluk kuvvetlendirici E.T. *idi* edatı ve Moğolca'daki -*gA* (sıfat-fiil eki) *ügei/edüi* "henüz değil" yapısı ile de bağlantı kurmaya çalışmıştır (Tolkun, 2006, s. 170-171). Tüm bu görüşler *ilik* kelimesinin kökeni ile ilgili çeşitli bilgiler sunmakla birlikte kesin bir kanaate varmak için yeterli bulgu ortaya koyamamaktadır.

Saha Türkçesinde olumsuzluk anlamı veren *ilik* kelimesinin önündeki -A eki, zarf-fiil ekidir. Ünsüz ile biten fiillerden sonra -A, ünlü, uzun ünlü ve diftongla biten fiillerden sonra -*li* şeklinde eklenir. -A *ilik* yapısı sadece olumsuzluk kipinde kullanılmaktadır.

kele ilikpin "henüz/daha gelmedim" / *gelmiş değilim*

kele <i>ilikkin</i>	“henüz/daha gelmedin	/	gelmiş değilsin”
kele <i>ilik</i>	“henüz/daha gelmedi	/	gelmiş değil”
kele <i>ilikpit</i>	“henüz/daha gelmedik	/	gelmiş değiliz”
kele <i>ilikkit</i>	“henüz/daha gelmediniz	/	gelmiş değilsiniz”
kele <i>ilikter</i>	“henüz/daha gelmediler	/	gelmiş değiller”

(Antonov, 2009, s. 225).

Sonuç

1. Fiillerin olumsuz formunu oluşturmada kullanılan *-(l)mA-*, *-BA-*, *-BAAtAx*, *-BAAt*, *-BAkka* ve *-(l)mInA* eklerinin esasında, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sıkça kullanılan *-mA* ekin-den türemiştir. Saha Türkçesindeki *-(l)mA* eki, bu ekin kendisidir. Diğer 5 ekin kökü ise *-mA* ekine dayanmaktadır. Dolayısıyla fiillerin olumsuz formunu oluşturmada kullanılan bu beş eki, her ne kadar bugün farklı tür ve görevlerde kullanılıyor olsalar da aynı kökten gelmektedir.

2. Fiilleri olumsuz forma sokmada kullanılan eklerin en yaygını *-(l)mA* ekidir. Ek, toplamda onbir zaman ve kip şeklini olumsuz yapmada kullanılmaktadır: gelecek zaman, gelecek zaman gerekliliğinin I. ve II tipi, yakın gelecek zaman emir kipi, uzak gelecek zaman emir kipinin I. tipinin I. ve II. türü ile II. tipinin I. ve II. türü, korku/endişe kipi, olumluluk kipinin I. ve II. tipi.

Suox “değil” kelimesi ile teşkil edilen olumsuz form sayısı ise dokuzdur: ara sıra olan geçmiş zamanın III. tipi, gelecek zaman, gelecek zaman gerekliliğinin I. tipi, gelecek zaman gereklilik II. tipi, korku/endişe kipi, olumluluk kipi I. tipi, alışılmışlık kipinin I. ve II. tipi ile istek kipi I. ve II. tipinde.

En az kullanılan şekil ise *-A ilik* yapısıdır. *-A ilik* yapısı, Kırgız Türkçesinde olduğu gibi Saha Türkçesinde de benzer işlevle yer alması ve kullanılması bakımından göze çarpmaktadır.

Kaynaklar

- Antonov, N., Korkina, E., Sleptsov, P., Filippov, G., Danilova, N., & Vinokurov, N. (2009). *Saxa Biliñni Tıla. Morpoluguya*. Biçik, Cokuuskay.
- Daçkovskiy, N. D., Sleptsov, P. A., Fedorov, K. F., Çerosov, M. A., & Kolodeznikov, S. K. (2008). *Pogovorim Po-Yakutski: Samouçitel Yazıka Saxa*. Biçik, Yakutsk.
- Filippov, G., & Vinokurov, İ. (1996). *Saxa Tıla. Tıl Baaya. Saña Dorğoono. Tıl Tutula*. Biçik, Cokuuskay.
- Kirişcioğlu, F. (1999). *Saha (Yakut) Türkçesi Grameri*. TDK Yayınları, Ankara.
- Komisyon (2006). *Saxa Tılın Ulaxan Bıhaarıllaax Tılçita*. Novosibirsk.
- Korkina, E., Ubryatova, E., Xaritonov, L., & Petrov, N. (1982). *Grammatika Sovremennogo Yakutskogo Literaturnogo Yazıka*. Moskva.
- Pekarskiy, E. (1945). *Yakut Dili Lûgati (Cilt VI)*. TDK Etütleri, Ankara.
- Tekin, T. (1987). “Olumsuzluk eki *-ma/-me*’nin Etimolojisi”. *Türkoloji Çalışmaları ve Federal Almanyadaki Türk Çocuklarının Eğitim-Kültür Problemleri Sempozyumu*. S. 59-64, Ankara.
- Tolkun, S. (2006). “Kırgız Türkçesinde - A Elek Partisibi – Diğer Türk Lehçelerinde Görülme-yen Tipik Bir Sıfat-fiil Eki”. *Sosyal Bilimler Dergisi*. S(15). s. 167-176

- Ubryatova, E. İ. (1972). Kratkiy Grammatičeskiy Oçerk Yakutskogo Yazıka. P. A. Sleptsov içinde, Yakutsko-Russkiy Slovar (s. 571-606). *İzdatelstvo Sovetskaya Entsiklopediya*, Moskva.
- Xaritonov, L. (1947). *Sovremenniy Yakutskiy Yazık*. Gosizdat YASSR, Yakutsk.
- Xaritonov, L. N. (1987). *Samouçitel Yakutskogo Yazıka*. Yakutskoe Knijnoe İzdatelstvo, Yakutsk.